

DE CRISIS EN DE ZUIVELCOÖPERATIE IN FRIESLAND.

Rapport van de commissie in zake organisatie van de Zuivelcoöperatie in Friesland, uitgegeven door den Bond van Coöperatieve Zuivelfabrieken in Friesland.

De Friesche Boerencoöperaties in haar maatschappelijk verband, een studie van gemeenschapsleven door dr. T. v. d. Zee, Snoek, Brandenburgh en Co.

I.

De crisis en de Zuivelcoöperatie in Friesland.

Of moeten wij eerder schrijven de crisis *in* de Zuivelcoöperatie in Friesland. Wie beide bovengenoemde boekwerken heeft doorgelezen is geneigd tot het laatste. Als men, zoals schrijver dezes zelf, uit het milieu der Coöperatieve Zuivelbereiding is voortgekomen, weet men heusch wel, dat het met den hooggeroemden gemeenschapszin van den Frieschen boer nimmer boter tot den boom is geweest, maar dat het zoo erg zou zijn als de samenstellers van genoemd rapport en dr. van der Zee ons willen doen gelooven, pardon aan de hand van de feiten aantonen, dat zal zelfs voor vele sceptici iets nieuws zijn.

Slaan wij eerst het rapport op. Vier hoofdstukjes, getiteld „Toestanden in strijd met het wezen der coöperatie”, „Ongewenschte toestanden op het gebied der productie”, „Ongewenschte toestanden met betrekking tot den afzet”, „Ongewenschte melk-prijzenpolitiek”, ze zijn alle in mineur gesteld.

En dr. van der Zee, volbloed coöperator, schrijft op bladzijde 199 van zijn proefschrift:

„We hebben in hoofdstuk VII gezien, dat de geringste overwegingen van direct materieel belang den boer er toe konden brengen, om het coöperatieve bedrijf te verlaten en in een individualistische houding zijn toevlucht te zoeken. Materieele noodzaak heette dan maar al te snel een rechtvaardiging voor het toegeven aan individualistische neigingen.

„Hier echter (bij de concentratie van zuivelfabrieken) waar de materiële voordeelen vaak zeer in het oog loopend zijn, *doch een zich bewegen in omgekeerde richting, namelijk in die van samenwerking* eischen, kunnen we het opvallende feit constateeren, dat tot nu toe iedere reactie van de boeren is uitgebleven.

M.a.w. Als de boer ook maar een kleinigheid kan verdienen door de coöperatie den rug toe te keeren is hij er als de kippen bij. Maar als een meerdere samenwerking hem groote materieele voordeelen belooft, houdt hij zich doof.

En dit terwijl de Friesche boer eenige tientallen jaren van landbouwonderwijs, dat hem toch een ruimen blik had moeten bezorgen, achter zich heeft. Want het zijn niet, neen het zijn vooral niet de oudere boeren, over wie dr. van der Zee sprak.

Immers in het rapport der commissie lezen wij letterlijk:

De commissie meent haar rapport te moeten besluiten met als haar oordeel uit te spreken, dat, voor zoover de in haar rapport bedoelde minder gewenschte toestanden het gevolg zijn van het ontbreken van voldoende coöperatief begrip en inzicht, wat op zijn beurt dikwijls weer een uitvloeisel is *van de veranderde geestesgesteldheid van de jongere boeren met betrekking tot het wezen der coöperatie*, hierin slechts verandering is te brengen door doelbewust en systematisch het groots nut en de beteekenis der coöperatie onder het oog der betrokkenen te brengen.”

Wie de jeugd heeft heeft de toekomst. En mag men het rapport gelooven, dan heeft de Friesche Zuivelcoöperatie de jeugd niet.

Is het waar, dat Friesland op het gebied der coöperatie in Nederland zoo niet bovenaan staat, dan toch zeer zeker een uitnemend figuur slaat? Laat ons even de Zuivelcoöperatie uitschakelen, om er straks op terug te komen.

Dr. van der Zee geeft over het aantal leden van Coöperatieve Aankoopverenigingen, uitgedrukt in procenten, van het totaal der landgebruikers de volgende cijfers:

	1910	1924
Friesland	14.7	29
Groningen	51.9	52
Drente	53.6	97
Overijssel	34.6	49
Gelderland	38.2	91
Utrecht	27.7	38
N.-Holland	32.1	58
Z.-Holland	22.4	53
Zeeland	60.6	75
N.-Brabant	65.4	105
Limburg	67.3	72

Friesland staat dus in deze beneden de andere provinciën.

Hoe stond het met de boerenleenbanken? In 1904 nam Friesland met 2 boerenleenbanken de laagste plaats in. Noord-Brabant met 63 de hoogste, in 1929 was ons gewest opgeschoven naar de zesde plaats (109). Noord-Brabant had zich met 216 aan den top gehandhaafd.

Wat de exportslagerij betreft, hierover werden reeds in 1902 door de heeren R. Veeman en Th. M. Th. van Wederen baron Rengers lezingen gehouden, doch het moest 1915 worden voordat de eerste varkens coöperatief werden geslacht en 1916 voor werd besloten tot de oprichting van een eigen bedrijf.

Wat ten slotte de coöperatieve verwerking van suikerbieten en aardappelen betreft, hier is in de latere jaren in samenwerking met Groningen wel iets tot stand gekomen, doch onze provincie speelde hierbij blijkbaar de tweede viool. Althans de loop van zaken geeft dr. van der Zee de volgende ontboezening in de pen:

Zulk een snelle opbouw van coöperatieve grootondernemingen, die in dit geval wellicht door den aard van het bedrijf geboden was, doch die we voor Groningen ook beschreven vinden bijvoorbeeld in den zuivel, kent men in Friesland niet.

Keeren wij thans tot de Coöperatieve Zuivelbereiding terug en wel bij het allereerste begin, bij de eerste schreden op het terrein der fabriekmatige zuivelbereiding. Overbekend is, dat deze hier in Friesland een zwaren strijd te voeren had ten einde burgerrecht te verwerven, een strijd waarover wij verder zullen zwijgen. Alleen het onderstaande is in ons verband van belang.

De befaamde commissie-Pasma. Die in 1878 naar Denemarken en Zweden toog ten einde daar de moderne zuivelbereiding te bestuderen, was vol lof over de inrichting en het werk der bezichtigde grootbedrijven, doch bepaalt zich in de conclusies van haar rapport vrijwel tot het geven van een reeks aanwijzingen omtrent verbeteringen, welke de Friesche boerinnen zonder veel omslag in haar toenmalig kleinbedrijf zouden kunnen toepassen.

Spoedig na het verschijnen van het rapport der commissie-Pasma verrijzen in Friesland de eerste zuivelfabrieken, doch het waren geen coöperaties. Wel wordt in de tachtiger jaren op de vergaderingen der Friesche Maatschappij van Landbouw het samenwerken van boeren in zake de zuivelbereiding aangeprezen, doch dan werd als ideaal genoemd het samengaan van 4 man, die dan om beurt de melk zouden kunnen aanvoeren.

Wel verrichtten in 1886 een twintigtal Warga'ster boeren pionierswerk door het oprichten van een coöperatief grootbedrijf, doch van deze poging schrijft dr. van der Zee en o.i. terecht: „Coöperatie miste nog geheel het element, dat er eigenlijk den bezielenden adem aan moet geven, n.l., dat het is een samengaan van bepaalde subjecten, gericht tegen een groep van derden, die voorheen de betreffende economische functie hebben verricht, doch zoodanig, dat het eerst genoemden reden tot ontevredenheid gaf. Dus kortom, het element van strijd. van opkomen voor eigen rechten tegen derden. Het was nu zuiver de algemeene en onpersoonlijke crisisnood, welke leidde tot de oprichting dezer eerste coöperatie, dus juist dezelfde factor, als die welke het particuliere bedrijf deed ontstaan en het eenige verwijt, dat men dit laatste kon doen, was dat het particuliere initiatief niet snel genoeg in de opkomende behoefte aan grootbedrijf voorzag.

„Wanneer er een voortvarende particulier was geweest, die in Warga bijtijds een fabriek had gesticht, zouden de Warga'ster boeren in 1886 niet tot coöperatie zijn overgegaan”.

Scherper kon het bijna niet gezegd worden. Niet de Friesche boeren namen het initiatief om door samenwerking de crisis te boven te komen, het was de crisisnood, welke de boeren deed grijpen naar de coöperatie *bij gebrek aan beter*, om zich voor volslagen ondergang te bewaren.

Uit een en ander blijkt wel duidelijk, dat de coöperatie, welke door de boeren in de crisisjaren van 1930 met weinig enthousiasme wordt begroet, in de crisisjaren van 1880 hier een weinig joyeuse entree deed.

De coöperatie-schuwheid o.i. dan ook niet het gevolg van de, wijze, waarop aan een bepaalde Landbouwwinterschool gedurende een aantal jaren bedrijfsleer werd gedoceerd.

Veeleer houdt zij verband met een der grondtrekken van het Friesche volkskarakter, dat wij met dr. van der Zee individualisme zouden willen noemen, ware het niet, dat dit woord ons een te vage beteekenis heeft. Hierover een volgende maal.

S. D . DE. J.

DE CRISIS EN DE ZUIVELCOÖPERATIE IN FRIESLAND.

Rapport van de commissie in zake organisatie van de Zuivelcoöperatie in Friesland, uitgegeven door den Bond van Coöperatieve Zuivelfabrieken in Friesland.

De Friesche Boerencoöperaties in haar maatschappelijk verband, een studie van gemeenschapsleven door dr. T. v.d. Zee, Sneek, Brandenburgh en Co.

II.

„Friesche Vrijheid” Een woord, dat in den loop der eeuwen zeer veel gebruikt, en zoo uit den treure toe herhaald is, dat weinigen zich meer rekenschap geven van den inhoud. Overal te pas en te onpas word het aangehaald. Wilde een drankbestrijder zijn Friesch auditorium van het recht der geheelonthouding overtuigen, dan riep hij met pathos uit, dat het vrije Friezen onwaardig was zich zelf tot slaven van koning Alcohol te maken. Als aan den anderen kant op een vergadering van vergunninghouders een spreker ageerde tegen het tapverbod in een bepaalde gemeente, dan eindigde hij met de woorden:

Wieren d'Alde Friezen frij
Fryske soannen binne wy.

En beide sprekers waren reeds hij voorbaat van een hartelijk applaus verzekerd.

't Is de groote verdienste van den Frieschen historicus H. Algra, dat hij in de laatste jaren in lezingen en couranten-artikelen heeft getracht het begrip Friesche Vrijheid, dat zoo langzamerhand veel begon te gelijken op een versleten cliché, zijn oorspronkelijken inhoud terug te geven. Algra ziet n.l. het Friesche vrijheidsbegrip in verband met het oud-Germaansche vrijheidsbegrip, hetwelk zich in ons gewest door verscheidene omstandigheden, o. m. het niet tot bloei komen van het leenstelsel, langer en sterker dan elders handhaafde.

In de *Stim fen Fryslân* van 29 September 1933 lezen wij: „Hwent dat Germaenske libben joech romte oan it lytse formidden om syn eigen dingen to birêdden. En it behannele dat lytse formidden net as it resultaet en in administrative fordieling fen hoppen of, mar as in fen ûnder op, út sibbe en stamme opgroeide ienheit.”

Dat „formidden” was in het vroeger zoo dun bevolkte Friesland het kleine dorp en de groep, welke in dat dorp den toon aangaf, werd gevormd door enkele boeren, boeren hier niet genomen in den zin van plattelandsbewoners of zelfs maar grondgebruikers. Neen, in tegenstelling met andere deelen van ons land drukt in Friesland het woord boer een zekere onderscheiding uit, men duidt er slechts die landbouwers en veehouders mee aan, wier landerijen een niet te kleine oppervlakte hebben. Kleinere grondgebruikers worden gerniers of koemelkers genoemd.

Deze boeren nu, slechts weinig in getal, genoten van ouds in Friesland een groote vrijheid. Nog dikwijls hoort men zeggen: „Een boer heeft met niemand iets uitstaande, ja als hij zijn huur op tijd betaalt, zelfs niet eens, met den landheer”. Een Friesch schrijver als J.H Halbertsma kon dan ook met echten volkstrots spreken van „de frije Fries op zijn hoarnleger”.

Vandaar ook, dat de Friesche boer van ouds veel prijs stelde op een volkomen zelfstandigheid in zaken, welke zijn bedrijf aangingen. En m.i. is meer dan dom en lichtschiuw conservatisme deze zucht naar economische zelfstandigheid, naar vrijheid yn lyts formidden, die debet is aan de heftige oppositie tegen het oprichten van zuivelfabrieken.

Iets, neen veel van deze vrees vindt men terug in wat dr. van der Zee aanhaalt op blz. 48 en 49 van zijn werk.

„Zoo lezen wij o.a. (in het Friesch Volksblad) het volgende in de „Mijmeringen van een boer”:

„Had men mij voor een 25 jaar gezegd, dat wij hier in Friesland nog eens boteren kaasfabrieken zouden zien, ik zou er om gelachen hebben, maar nu? De eerste fabrieken zijn er reeds en telkens leest men van nieuwe, die zullen worden opgericht. Over die zuivelfabrieken wensch ik mijn meening te zeggen en begin dan al dadelijk met de verklaring, dat ik volstrekt niet meer lach om die fabrieken, maar dat ik daarin een ernstig teeken des tijds zie en.... een dreigend gevaar voor onzen boerenstand”. (Friesch Volksblad, 27 Juni 1886).

„Een tweede auteur geeft een ontroerende schildering van het boerenleven, waarover hij dan in gedachten langzaam een nevel ziet trekken; de fabrieksrook, waarvan het heet: „met vernietiging bedreigt hij al dit schoone, met kwijning van den geheelen landbouwstand.”

(Fr. Volksblad, 18 Juli).

Blijkens meerdere artikelen vreest men algemeen, dat de boer geheel in de macht van *den landheer zal komen*, die nu fabrieken zal gaan oprichten en daardoor in staat zal zijn, *de boeren te vervangen door zetmeijers en melkknechten*”.

De zuivelfabrieken, ook de coöperatieve, maakten aan een grooter of kleiner deel van de aloude zelfstandigheid en vrijheid van het bedrijf een einde.

De tijd drong tot coöperatief samenwerken en de financiële voordeelen welke er mee waren te behalen zoowel als het wantrouwen tegen sommige particuliere ondernemers waren sterker dan de aloude drang naar vrijheid en zelfstandigheid van het bedrijf.

In 1891, dus vijf jaar na de oprichting van Warga, telt Friesland reeds 20 coöperatieve zuivelfabrieken. Maar vele boeren was een wonde toegebraocht, een pijn, welke zij nooit geheel te boven kwamen en welke zich uitte in een groote prikkelbaarheid, waaronder vooral ook de beheerders der zuivelfabrieken hadden te lijden.

Eerst later toen door het optreden van R. M. Veeman en anderen de Coöperatieve zuivelbereiding van min of meer idealistischen achtergrond was gegeven, welke correspondeerde met de zucht naar zelfstandigheid. „*De boer moet sels de leije ha*” en toen de afzonderlijke fabrieken meer en meer echte dorpscentra waren geworden, tot op zekere hoogte weer „*lyke formiddens om syn eigen dingen to birédden*”, verdween de oude antipathie meer en meer.

Echter juist in den allerlaatsten tijd is het gevaar groot, dat zij opnieuw den kop zal opsteken. Tal van coöperaties zijn in den loop der jaren opgekomen en knagen aan de zelfstandigheid der fabrieken. Ook hier had men weer denzelfden strijd als in de tachtiger en negentiger jaren, met dit verschil, dat nu niet alleen de boeren, maar ook de beheerders, meestal boerenzonen en daardoor ook „*besmet*” met alle deugden en gebreken van een Frieschen boer, dikwijl in de oppositie waren.

Ons is een geval bekend, dat toen een jongmensch een beheerder van de oude garde zijn voornemen te kennen gaf om zuiveldirecteur te worden ten antwoord kreeg: *Och, jongen, doe dat niet. 't Wordt in ons vak hoe langer hoe beroerder, de eene coöperatie verkoopt je boter en kaas, de andere koopt je hulpstoffen in, kortom je hebt in je eigen bedrijf niets meer te zeggen.*

En nog is de strijd om de top-coöperaties niet volstreden, hetgeen kan blijken uit de volgende, door dr. van der Zee gegeven cijfers:

In 1930 was het totaal aantal bij den Bond van Coöperatieve

Zuivelfabrieken aangesloten fabrieken aangesloten bij de:

Zuivelbank	89 pct.
Coöp. Verzekeringsfonds	86 pct.
Stremselfabriek	84 pct.
Coöperatieve Ziekteverz. fonds	64 pct.
Condensfabriek	58 pct.
Exportvereniging	44 pct.

Hier komt nog iets bij. Juist door het meer gecompliceerd worden der maatschappelijke verhoudingen, en ook door de opkomt der top-Coöperatie wordt het zuivelbedrijf voor den gewonen boer hoe langer hoe minder overzichtelijk en gaat de democratische inrichting der bedrijven hoe langer hoe meer stroever werken De oude fiere leuze van R.M. Veeman: „*De boer moet sels de leije ha*”, kan dus hoe langer hoe minder toepassing vinden, daar door den drang der omstandigheden steeds meer teugels komen in handen van ambtenaren, en de boeren, die een stuk van hun bedrijfsvrijheid noode opgaven, doch een zekere compensatie vinden in het besef, dat de groote coöperatie toch eigenlijk een stuk van hun bedrijf waren, waarin zij het toch per slot van rekening te zeggen hadden, en bovendien door de groote zelfstandigheid der afzonderlijke fabrieken weer een *lyts formidden* vonden, waarin zij zich konden uitleven, word opnieuw een pijnlijke slag toegebracht.

Hard zal hun in de ooren klinken de conclusie uit het rapport der commissie: „*Naar aanleiding van al hetgeen hierboven werd uiteengezet, ziet de commissie slechts twee mogelijkheden, waardoor aan deze ongezone, met het wezen der*

coöperatie strijdige toestanden een einde kan worden gemaakt. Of de coöperatieve fabrieken sluiten zich technisch en financieel tot één organisch geheel aaneen, wat de meest logische en consequente oplossing zou zijn van de geschetste moeilijkheden en ook in de lijn zou liggen van de huidige algemeene economische ontwikkeling, of de fabrieken verbinden zich te onderwerpen aan het bepaalde meerderheid van stemmen genomen besluiten in de vergaderingen van den Bond van Coöperatieve Zuivelfabrieken.”

Niemand, die zijn verstand laat werken zal durven volhouden dat men er zonder een dezer uitwegen kan komen, maar toch van het zijn eigen dingen beredderen „*yn lyts formidden*”, is men een heel stuk verwijderd.

Wij schreven bovenstaande beschouwingen niet om te trachten een economisch concentratieproces, dat zich met ijzeren noodzaak aan ons opdringt, ook maar een oogenblik te stuiten, doch wel om een, zij het zeer oppervlakkige poging, te wagen iets naar voren te brengen van den psychischen ondergrond van de crisis in de Friesche Zuivelcoöperatie

S. D. De J..